

УКРАЇНА

(19) **UA** (11) **98777** (13) **U**
(51) МПК
G01N 25/16 (2006.01)

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ВЛАСНОСТІ
УКРАЇНИ

(12) ОПИС ДО ПАТЕНТУ НА КОРИСНУ МОДЕЛЬ

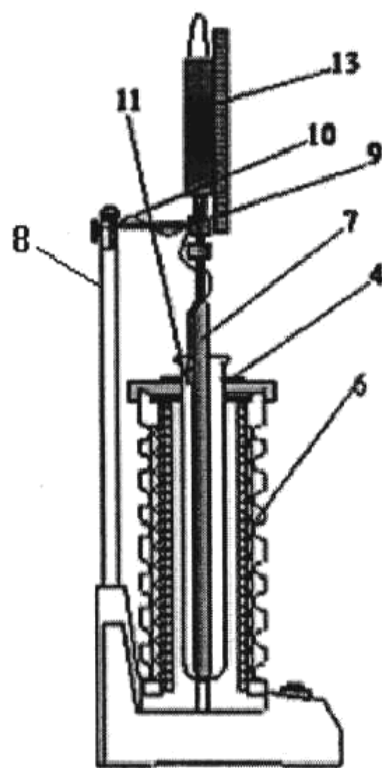
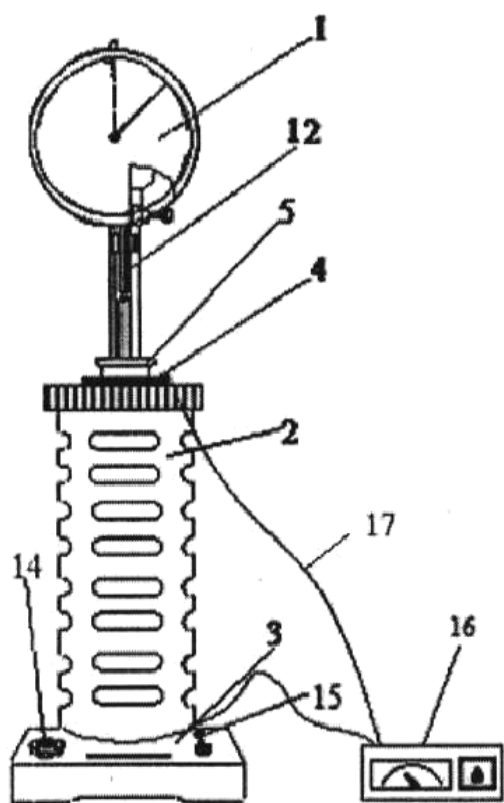
<p>(21) Номер заявки: u 2014 11517</p> <p>(22) Дата подання заявки: 23.10.2014</p> <p>(24) Дата, з якої є чинними права на корисну модель: 12.05.2015</p> <p>(46) Публікація відомостей про видачу патенту: 12.05.2015, Бюл.№ 9</p>	<p>(72) Винахідник(и): Свідерський Владислав Петрович (UA), Яремчук Василь Сергійович (UA)</p> <p>(73) Власник(и): ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016 (UA)</p>
---	--

(54) СПОСІБ ВИЗНАЧЕННЯ КОЕФІЦІЄНТА ЛІНІЙНОГО ТЕПЛОГО РОЗШИРЕННЯ ТВЕРДИХ ТІЛ

(57) Реферат:

Спосіб визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення твердих тіл полягає в нагріванні зразка з досліджуваного матеріалу, вимірювання температури і зміни його довжини на заданій базі. Застосовують пристрій для термостатування DigiCOP і рідину для охолодження "Тосол А-40" (температура кипіння 120 °С), на 4/5 заповнюють скляну пробірку з досліджуваним зразком і цим забезпечують його рівномірний нагрів до 100 °С. Більш точне визначення зміни довжини нагрітого зразка порівняно з його початковою довжиною (при кімнатній температурі) отримують за рахунок використання більш точної важільно-зубчастої головки 2МИГ з ціною поділки 0,002 мм.

UA 98777 U

Корисна модель належить до способу визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення твердих тіл і може бути використана у компресоробудуванні, автомобілебудуванні та загальному машинобудуванні для дослідження теплового розширення матеріалів, а також у навчальному процесі.

5 До прикладу, при використанні ущільнюючих елементів з неметалевих матеріалів у компресорах, які працюють без змащення, необхідно детально визначати та розраховувати теплові зазори в ущільненнях. Інакше, при роботі компресора, ущільнення в результаті теплового розширення може вийти з ладу [1].

10 Відомий спосіб для визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення (КЛТР) твердих тіл [2], із незначним розширенням, і який використовується у коксохімічній та скляній галузях промисловості, де діапазон вимірювання КЛТР становить $2 \cdot 10^{-8}$ - $5 \cdot 10^{-6}$ K⁻¹.

Також відомий спосіб для визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення твердих зразків вуглецевих матеріалів у діапазоні температур 20-600 °С, який має діапазон вимірювання КЛТР $(0,5-15) \cdot 10^{-6}$ K⁻¹ і який реалізується за допомогою установки ДКТ-40 [3].

15 Недолік цих способів полягає у тому, що область їх застосування обмежена діапазоном вимірювання КЛТР.

Відомий спосіб визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення композиційного матеріалу [4]. Недоліком цього способу є те, що він застосовується для вимірювання КЛТР листового композиційного матеріалу у порівнянні із зразком листового металевого еталонного матеріалу, з відомим коефіцієнтом лінійного теплового розширення. Однак, виготовлення листових композиційних матеріалів однакової щільності, а особливо композиційних матеріалів на основі фторо-пласта-4 є досить складною та пов'язаною зі значними труднощами технологічною задачею [5]. Асортимент виготовлених таких матеріалів, в основному представлений у вигляді втулок або стрижнів.

25 Більш універсальним є спосіб визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення твердих тіл, який вибрано за прототип. До складу установки за цим способом входить: 1 - індикатор годинникового типу; 2 - захисний кожух; 3 - корпус; 4 - прокладка; 5 - скляна пробірка; 6 - нагрівач; 7 - досліджуваний зразок; 8 - стійка; 9 - кронштейн; 10 - гвинт; 12 - шток; 13 - рухома поворотна шкала; 14 - індикаторна лампа; 15 - кнопка вимикача [6].

30 Твердотільний досліджуваний зразок нагрівають у воді, що залита у скляну пробірку 5. Зміна довжини нагрітого зразка порівняно з його початковою довжиною (при кімнатній температурі) вимірюється індикатором годинникового типу 1, який має рухомий шток 12, що переміщується у вертикальній площині вгору чи вниз. Прилад складається з корпусу 3, всередині захисного кожуха 2 якого розміщений нагрівач 6. При проведенні дослідів у нагрівач, через прокладку 4 та отвір у кришці приладу 11, вводять скляну пробірку із стрижнем 7. На корпусі приладу розміщена стійка 8 з кронштейном 9, який може повертатися навколо осі на 90°. Кронштейн фіксується за допомогою гвинта 10.

Спосіб визначення коефіцієнта лінійного розширення [6] має такі недоліки:

40 а) в зв'язку з відсутністю термостатування зразка, його застосовують переважно для визначення середнього коефіцієнта лінійного розширення ізотропних речовин - металів;

б) зміна довжини нагрітого зразка порівняно з його початковою довжиною (при кімнатній температурі) вимірюється індикатором годинникового типу з ціною поділки шкали 0,01 мм, що недостатньо для точного вимірювання, особливо у випадку малих значень КЛТР.

45 Задачею корисної моделі є розширення функціональних можливостей та підвищення його точності вимірювання. Це вирішується тим, що за цим способом застосовують термостатуючий пристрій DigiCOP і рідину для охолодження "ТосолА-40" [7] (температура кипіння якого 120 °С), і яка на 4/5 заповнює скляну пробірку з досліджуваним зразком та дозволяє забезпечити його рівномірний нагрів до 100 °С, а більш точне визначення зміни довжини нагрітого зразка порівняно з його початковою довжиною (при кімнатній температурі) досягається за рахунок заміни індикатора годинникового типу з ціною поділки 0,01 мм на важільно-зубчасту головку 2МИГ з ціною поділки 0,002 мм.

Визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення за цим способом виконується з достатньо високою точністю для твердих тіл - металів і неметалів.

55 Технічна характеристика цифрового терморегулятора DigiCOP: точність вимірювання температури -0,1 °С, точність її відображення -0,1 °С, діапазон вимірювання - від -55 °С до +125 °С, робоча напруга - 140-250 В, максимальний струм навантаження - 10 А.

На кресленні зображена установка для визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення твердих тіл, де: 1 - важільно-зубчаста головка; 2 - захисний кожух; 3 - корпус; 4 - прокладка; 5 - пробірка; 6 - нагрівач; 7 - досліджуваний зразок; 8 - стійка; 9 - кронштейн; 10 -

гвинт; 11 - кришка; 12 - шток; 13 - рухома поворотна шкала; 14 - індикаторна лампа; 15 - кнопка вимикача; 16 - термостатуючий пристрій; 17 - термопара.

Твердотільний досліджуваний зразок 7, що розміщений у скляній пробірці 5, нагрівають в охолоджувальній рідині "Тосол А-40" (з температурою кипіння 120 °С) до температури 100 °С. Після цього за допомогою пристрою для термостатування DigiCOP 16, з термопарою 17, зразок витримують при цій температурі протягом п'яти хвилин. Зміну довжини нагрітого зразка порівняно з його початковою довжиною (при кімнатній температурі) вимірюють за допомогою важільно-зубчастої головки 2МИГ з ціною поділки 0,002 мм і діапазоном вимірювань 0-2 мм, з рухомих штоком 12, що може переміщатися у вертикальній площині.

Ступінь розширення твердого тіла визначається коефіцієнтом лінійного теплового розширення.

Коефіцієнт лінійного теплового розширення α чисельно дорівнює відносній зміні лінійних розмірів тіла $\frac{\Delta L}{L}$, зумовлених зміною його температури на 1К:

$$\bar{\alpha} = \frac{\Delta L}{L} \cdot \frac{1}{\Delta T} \quad (1)$$

Оскільки $\alpha = f(T)$, то формула (1) дозволяє визначити тільки середнє значення $\bar{\alpha}$ для заданого інтервалу зміни температури ΔT .

Коефіцієнт лінійного теплового розширення при заданій температурі T , визначений для безмежно малого інтервалу температури dT , називають істинним:

$$\alpha_i = \frac{dL}{L} \cdot \frac{1}{dT} \quad (2)$$

Розв'язок диференціального рівняння (2) має вигляд: $\ln L = \alpha T + C$. Константу інтегрування C знаходимо з початкових умов, коли $T = 0$, а $C = \ln L_0$.

Отже, основне рівняння залежності довжини твердих тіл від температури має вигляд:

$$L = L_0 e^{\alpha T} \quad (3)$$

де L - довжина тіла за температури T ; L_0 - довжина тіла за абсолютного нуля температури.

Експериментально встановлено, що коефіцієнт α не є постійною величиною, а виступає як функція температури, що особливо помітно за її низьких значень.

З рівняння (3) зрозуміло, що зі зміною температури довжина тіла змінюється за експоненціальним законом. Однак на практиці частіше всього використовують наближену формулу, яку одержують при розкладанні виразу $e^{\alpha T}$ в ряд.

При $\alpha T \ll 1$, маємо: $e^{\alpha T} = 1 + \alpha T + \dots$

Нехтуючи членами із степенями, вище перших за температурою, отримаємо наступний вираз:

$$L = L_0(1 + \alpha T).$$

Оскільки довжина досліджуваного тіла L_0 за абсолютного нуля практично не може бути визначена, то зручно, використовуючи експоненціальний закон, знайти довжину тіла L_1 та L_2 за довільних температур: $L_1 = L_0 e^{\alpha T_1}$ та $L_2 = L_0 e^{\alpha T_2}$, звідки випливає, що $L_2 = L_1 e^{\bar{\alpha} \Delta T}$ або наближено:

$$L_2 = L_1 (1 + \bar{\alpha} \Delta T) \quad (4)$$

де $\bar{\alpha}$ - середній коефіцієнт лінійного розширення тіла в інтервалі зміни температури ΔT .

На практиці, частіше за величину T_1 приймають температуру танення льоду при нормальних умовах, тобто 273,15 К (або $t = 0$ °С), а за L_1 - відповідно довжину тіла L_0 при температурі T_1 . Тоді довжина тіла L за будь-якої температури t (за шкалою Цельсія) може бути визначена за допомогою рівняння:

$$L = L_0(1 + \bar{\alpha} t) \quad (5)$$

Встановивши експериментально $\bar{\alpha}$ будь-якого заданого твердого тіла, можна на основі закону Гука розрахувати деформації та напруження, які виникають у деталях та конструкціях при їх тепловому розширенні. Оскільки $\bar{\alpha}$ залежить від температури T , то в багатьох практично важливих випадках виникає потреба експериментально дослідити цю залежність.

Приклад виконання способу

1. Пробірки з комплекту приладу наповнюють рідиною для охолодження "Тосол А-40" на 4/5 її об'єму (за кімнатної температури) і опускають у кожну з них досліджуваний стрижень, сферичним кінцем донизу, після чого лабораторним термометром вимірюють температуру води t_1 .

2. У кронштейн 9 встановлюють важільно-зубчасту головку 2МИГ і повертають її на чверть обороту в бік, до упору. Пробірку з досліджуваним стрижнем через гумову прокладку 4 та отвір у кришці приладу 11 вносять у нагрівач. Після цього встановлюють у пробірку термометр 17."

3. Відтягують шток важільно-зубчастої головки і встановлюють її над пробіркою, повертаючи кронштейн до упору в протилежному напрямі. Опускають шток у заглиблення на торці стрижня, фіксуючи кронштейн гвинтом.

4. За допомогою рухомої поворотної шкали важільно-зубчастої головки 13, встановлюють стрілку на нульову поділку. Після цього вмикають прилад в електромережу (світиться індикаторна лампа 14).

5. Зміну довжини зразка ΔL визначають за відхиленням стрілки важільно-зубчастої головки від початкового положення, після термостатування зразка при температурі 100 °С протягом п'яти хвилин. Для більш правильного визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення ($\bar{\alpha}$) виконують 3-5 відліків з точністю до половини ціни поділки шкали важільно-зубчастої головки 2МИГ (1 мкм).

6. Кнопкою вимикача 15 вимикають живлення приладу, виймають нагріту пробірку із зразком. Повторюють операції пп. 1-5 для іншого зразка, а результати вимірювань заносять у таблицю.

Обробка результатів

1. Після закінчення роботи з приладом визначають чисельне значення коефіцієнта лінійного теплового розширення зразка за формулою:

$$\alpha_i = \frac{L_2 - L_1}{L_1(t_2 - t_1)} = \frac{\Delta L}{L_1(t_2 - t_1)}, \quad (6)$$

де t_1 та t_2 - початкова та кінцева температура тіла, °С; L_1 та L_2 - довжина тіла, що відповідає цим температурам, мм; ΔL - зміна довжини тіла, мм.

2. Визначають вибіркове середнє значення коефіцієнта лінійного теплового розширення зразків:

$$\bar{\alpha} = \frac{\sum_{i=1}^n \alpha_i}{n} \quad (7)$$

де α_i - коефіцієнт лінійного теплового розширення за даними одного заміру; n - кількість замірів.

3. Знаходять вибіркиму дисперсію і середнє квадратичне відхилення коефіцієнта лінійного теплового розширення:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n-1} \cdot \sum_{i=1}^n (\alpha_i - \bar{\alpha})^2, \quad (8)$$

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2}. \quad (8, a)$$

4. Визначають вибірковий коефіцієнт варіації:

$$\gamma = \frac{\sigma}{\bar{\alpha}} \cdot 100\%. \quad (9)$$

Приклад 1. Визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення металевого зразка. Металевий стрижень (сталь 45) довжиною $L=160$ мм, встановлюють у скляну пробірку на 4/5 наповнену рідиною "Тосол А-40", при температурі $t_1=20$ °С. Результати п'яти дослідів наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Експериментальні та розрахункові дані

№ з/п	$\Delta L_i, \text{ mm}$	$\alpha_i, \times 10^{-6}, 1/\text{K}$	$\bar{\alpha} \times 10^{-6}, 1/\text{K}$	$\sigma^2, \times 10^{-12}, 1/\text{K}^2$	$\sigma, \times 10^{-6}, 1/\text{K}$	$\gamma, \%$
1	0,152	11,88	12,14	0,0342	0,1849	1,52
2	0,156	12,19				
3	0,154	12,03				
4	0,157	12,27				
5	0,158	12,34				

У техніці, як ущільнюючі елементи компресорів і насосів, широко застосовують матеріали на основі фторопласта-4 [8]. Технологічною особливістю виготовлення заготовок антифрикційних

деталей на його основі є те, що наявна оснастка дозволяє отримувати вироби довжиною, що не перевищують 80 мм. У зв'язку з цим, для визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення таких матеріалів пропонується досліджувати стрижні довжиною 75 мм, які встановлюються сферичним кінцем донизу у скляну пробірку відповідної довжини.

5 Приклад 2. Визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення полімерного антифрикційного матеріалу Ф4УВ20 [8]. Результати п'яти дослідів наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Експериментальні та розрахункові дані

№ з/п	$\Delta L_i, \text{ mm}$	$\alpha_i, \times 10^{-6}, 1/\text{K}$	$\bar{\alpha} \times 10^{-6}, 1/\text{K}$	$\sigma^2, \times 10^{-12}, 1/\text{K}^2$	$\sigma, \times 10^{-6}, 1/\text{K}$	$\gamma, \%$
1	0,861	67,3	66,94	0,608	0,780	1,16
2	0,845	66,0				
3	0,870	68,0				
4	0,850	66,4				
5	0,858	67,0				

10 Отже, запропонований спосіб для визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення твердих тіл дає можливість виконувати їх дослідження, включно, як для металів, так і неметалів, причому точність досліджень зростає для металевого зразка (сталь 45) і антифрикційного полімеру Ф4УВ20 відповідно у 1,92 та 3,16 разів.

Джерела інформації:

15 1. Поршневые компрессоры / Б.С. Фотин, И.Б. Пирумов, И.К. Прилуцкий, П.И. Пластинин. - Л.: Машиностроение, 1987. - 372 с.

2. Пат. № 2089890 Российская Федерация, МПК G01N25/16, МПК G01D9/02. Итерференционный dilatometer для измерения малорасширяющихся твердых материалов / А.Н. Аматыни, Т.А. Компан, Г.Х. Тагабилев, В.И. Шувалов, В.В. Мо-чалов; заявитель и патентообладатель АО "Уральский электродный институт". - № 93009002/28; заявл. 16.02.1993, опубл. 10.09.1997.

3. Дилатометр ДКТ-40 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: granat-e.ru/dkt-40.html

25 4. Пат. № 2111480 Российская Федерация, МПК G01N25/16. Способ определения температурного коэффициента линейного расширения композиционного материала / В.Ф. Кутыинов, Ю.С. Ильин; заявитель и патентообладатель ЦАГИ им. проф. Н.Е. Жуковского. - № 97111652/25; заявл. 07.07.1997, опубл. 20.05.1998.

5. Пугачев А. К. Переработка фторопластов в изделия: Технология и оборудование / А.К. Пугачев, О.А. Росляков. - Л.: Химия, 1987. - 168 с.

6. Кортнев А.В. Практикум з фізики / А.В. Кортнев, Ю.В. Рубанов, А.Н. Куценко. - К.: Вища школа, 1993. - С. 154-156.

30 7. Милованов А.В. Топливо и смазочные материалы: учеб. пособие / А.В. Милованов, С.М. Ведищев. - Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2003. - 80 с.

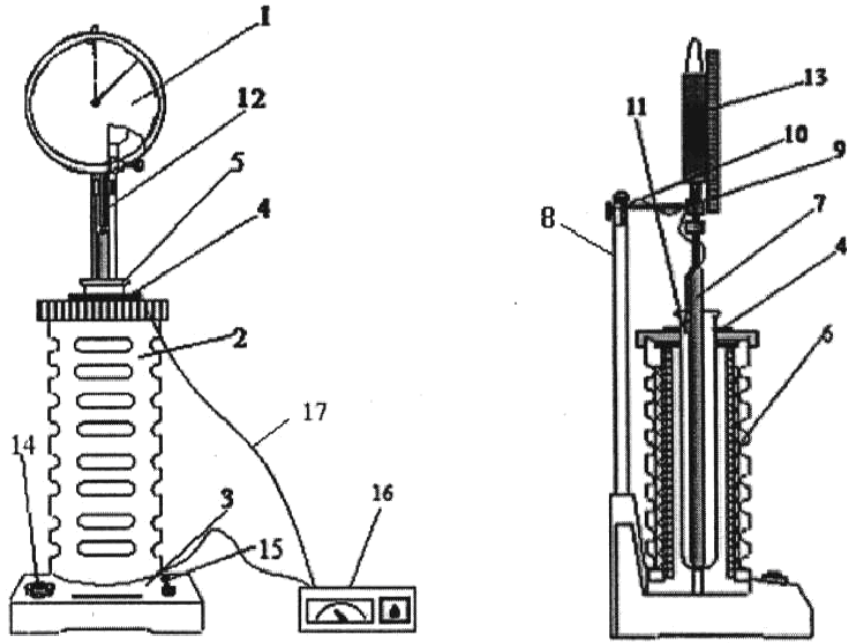
8. Сиренко Г.А. Антифрикционные карбопластики / Г.А. Сиренко. - К.: "Техніка", 1985.-195 с.

ФОРМУЛА КОРИСНОЇ МОДЕЛІ

35

Спосіб визначення коефіцієнта лінійного теплового розширення твердих тіл, що полягає в нагріванні зразка з досліджуваного матеріалу, вимірювання температури і зміни його довжини на заданій базі, який **відрізняється** тим, що застосовують пристрій для термостатування DigiCOP і рідину для охолодження "Тосол А-40" (температура кипіння 120 °С), на 4/5 заповнюють скляну пробірку з досліджуваним зразком і цим забезпечують його рівномірний нагрів до 100 °С, а більш точно визначення зміни довжини нагрітого зразка порівняно з його початковою довжиною (при кімнатній температурі) отримують за рахунок використання більш точної важільно-зубчастої головки 2МИГ з ціною поділки 0,002 мм.

40

Комп'ютерна верстка В. Мацело

Державна служба інтелектуальної власності України, вул. Василя Липківського, 45, м. Київ, МСП, 03680, Україна

ДП "Український інститут інтелектуальної власності", вул. Глазунова, 1, м. Київ – 42, 01601